

ЈЕДНА МАСОВНА ПРИВРЕДНА МАНИФЕСТАЦИЈА ЖЕНА СРБИЈЕ У XIX ВЕКУ

(ПОВОДОМ 100 ГОДИШЊИЦЕ СРПСКОГ ПОЉОПРИВРЕДНОГ ДРУШТВА
ОСНОВАНОГ 1869. ГОДИНЕ)

И по ослобођењу, односно под првим Обреновићима, Кнежевина Србија још деценијама не успева да се растерети притиска источњачке патријархалности, последице петвековног робовања под Турцима. Ова ће задуго прожимати њен друштвени живот и као кочница напретка највише погађати жене, сасвим заточене у најужем кругу породице.

Шездесетих година XIX века, међутим, настаје снажна прекретница у друштвено-политичком животу земље. Идеје европског либерализма продиру и у Србију и утичу на њену већу демократизацију. Изражене у политичком програму, изнетом на Светоандрејској скупштини 1858. г. од стране једне групе народних представника, оне доводе до оснивања либерарне странке на челу с Јевремом Грујићем. Странка се залаже за слободу штампе, судску самосталност, самоуправу општина и уопште шире народне слободе у односу на лични режим владара.

Под утицајем либерализма и под вођством српских либерала оснива се 1866. г. организација Уједињене омладине српске. У вези са нашом темом посебно су занимљиви задаци омладине: да буди народни живот у свим гранама његовим и да казује начине за побољшање материјалног стања његовог те да тако надокнађује радњу цркве, школе и учених друштава. Ови задаци практично су се изражавали између осталог и у пропагирању одгајања народа у народном духу, односно у романтичарском усредсређивању пажње на народне умотворине, рукотворине, језик, песме, обичаје, ношњу и др.

У то доба врше се припреме и за ослобођење од Турака преосталих балканских народа склапањем савеза с Црном Гором, Грчком, Румунијом и бугарским револуционарним одбором. Србија је стожер Савеза. Године 1867. повлаче се турски гарнизони

из српских градова, што поготово даје снажног подстицаја културном и привредном развоју земље. А од 1870. г., повратком Светозара Марковића у Србију, настаје плодан и делотворан, мада краткотрајан, рад нашег првог социјалисте, усмерен ка борби против бирократије, оснивању задругарства, решењу привредних питања и других битних проблема земље.

Ови друштвени и политички покрети и догађаји од утицаја су и на положај жена у Србији. Оне се први пут слободније појављују у јавном животу као сестре омладинке и наше прве социјалисткиње. Године 1863. долази до оснивања прве Више женске школе у Београду, а касније и у Крагујевцу, Шапцу, Пожаревцу, Нишу, Пироту. Ова школа не само што српску женску омладину подиже на виши степен образовања него и припрема прве просветне женске кадрове Србије, учитељице основних школа. Катарина Миловук, образована у Русији, прва управница Више женске школе и наш први женски писац уџбеника, издаје за потребе школе *Педагогику* и *Методику* 1866., а касније и *Историју света у кратком прегледу за женскиње*.

Дотада се једва неколицина припадница просвећеније владајуће класе ограничавала на приређивање пријема, опет у ускоме кругу својих домова, у стилу француских књижевно-политичких салона. П. Димитријевић-Стошић описује таква посела краљице Наталије, кнегиње Персиде, Томаније Господар Јеврема, Анке Константиновић-Обреновић, „Мале госпоје“ Јеленке, милоснице кнеза Милоша, Маце Пунктаторке.

У тадашњој штампи, као одразу културног живота Србије, изузевши Војвођанку Милицу Стојадиновић-Српкињу, оставиле су жене Србије једва помена у неколицини сасвим скромних и неоригиналних литерарних покушаја. Анка Константиновић-Обреновић објављује 1863. г. свој превод

Наравноучителне повјести. Године 1845. појављује се Дефоов *Робинсон на својем острву* у преводу Емилије Лазихеве. Даница-Зора Рашковић, Ужичанка, издаје у две свеске 1866. и 1867. г. *Славопој педесетгодишњој светковини. Књига периодична у песмама*, пригодан спев у национално-романтичарском духу, посвећен ослобођењу Србије.

У гимназије тек ће се од 1873. г. уписивати понеко девојче, али ће, због заосталости патријархалне средине, веома ретко и матурирати, међу њима као прва Софија Ђорђевић. Од 1887. г. похађаће чак Велику школу жене Лепосава Бошковић и Круна Драгојловић-Аћимовић и прве на њој стећи дипломе филозофије. Масовнији прилив студенткиња биће тек на Универзитету, основаном 1905. г. На овоме месту несумњиво ваља истаћи и нашу прву жену лекара др Драгу Љочић-Милошевић, која још 1879. г. стиче диплому медицине у Цириху, као и нашу прву жену архитекта Јелисавету Начић и жену правника Зорку Рокнић.

Поменута прекретница у друштвено-политичком и привредном развоју Србије доводи и до оснивања Друштва за пољску привреду 1869. г. Његови основачи су десеторица првих агронома и шумара Србије, а њима се придружују и др Јосиф Панчић и књижевник Чедомиљ Мијатовић. Под председништвом др Милована Спасића, тадашњег начелника Економског одељења, истакнутог пионира просвете и привреде Србије, Друштво добија низ повластица од државе. Задатке и облике рада оно одређује по угледу на статуте сличних друштава суседних славенских и немачких земаља. Главни су му задаци били проучавање и унапређење пољопривреде и заснивање пропагандне пољопривредне издавачке делатности. Делатност Друштва усредсредила се не само на унапређење агро- и зоотехнике него и на остале аграрне проблеме, као школство, законодавство, изложбе, штампу и др.

Изложбе пољопривредних производа и рукотворина нарочито обележавају делатност Друштва у његовом најранијем периоду. Организују се по узору на пољопривредна друштва напредних европских земаља, где се такве изложбе одржавају већ од XVIII века, нарочито у Енглеској и Белгији, посебице на друштва чија су правила послужила нашем Друштву као образац. Већина тих друштава организовала су прве привредне изложбе у својим земаљама, међу њима Хрватско-славонско господарско друштво у Загребу већ од 1852. г.

Пољопривредне изложбе нашега Друштва прве су смотре привредних производа младе Кнежевине Србије. Оне су пружале не само општи увид у њену привреду, него и омогућивале процену њених производа као тржишне робе и као полазне популације за рад на оплемењивању. Доделом мноштва награда Друштво је такође потстицало сељаштво на унапређење производње.

У области рукотворина изложбе су биле живописне смотре једног особеног вида народног живота, још под источњачким обележјем, али већ са првим наговештајима продора западне цивилизације у земљу. Изложбе су се одржавале редовно у јесен на крају вегетативне сезоне, када је сабрана већина плодова са њива.

Већ у првој години по оснивању, 1870., Српско пољопривредно друштво, с тадашњим називом Друштво за пољску привреду, организује у Крагујевцу „Први излог српских производа“ у историји земље, планиран у Топчидеру, али приређен у Крагујевцу, где је заседала Народна скупштина. „Јер ће на Скупштини бити људи из свих крајева земље па ће тим начином и много више народа излог видети и користи отуда имати“ — извештава Друштво у *Обзнани* објављеној у његовом органу „Тежаку“, покренутом напоредо с оснивањем Друштва. У *Позиву на учешће на изложби* обећавају се за најлепше пољске или домаће производе и награде у пољско-привредним, баштованским и пчеларским справама и у новцу.

Како се види из *Извештаја о изложби*, на њој су од пољопривредних производа заступљени углавном ратарски у прилично богатом асортиману. Изложени су: пшеница, раж, овас, хељда, мухар, зеленика, ланџик, пасуљ, сочиво, грах, кукуруз, кромпир, репица, конопља, лан, ричинус, дуван, лук, паприка и „нешто другог баштенског поврћа и воћа“, вино, ракија, лековито биље, сир, кајмак и мед. Овај асортиман нарочито повртнога биља био је више од пропаганднога значаја него што је био слика стварног пољопривреднога стања.

У вези са нашом темом, међутим, нарочито су интересантни изложбени одељци домаћих предива и рукотворина, јер у њима жене преовлађују и добијају највише похвала. У извештају о предивима, где су изложене текстилне сировине, лан, конопља, памук, свила и вуна, вели се код свиле: „Сасвим уређену и улепшену најлепшу свилу послала је и урадила Стана Цветковићка из Лознице, а неуређена и неубељена свила била је најлепша Јелене мајора Анте Книћанина из Београда. Свиле, које је прире-

дила Стана Цветковића из Лознице и она Јелене Книћанке из Београда могу зацело заузети прва места на свакој светској изложби.“ Зато се с правом од девет награда за свилу пет додељује женама.

У *Извештају о рукотворинама* пише приказивач изложбе: „Домаћих ручних израда, особито женски, беше врло много и врло лепих тако да заиста пред сваким напреднијим народом с њима поносно изаћи можемо. Лепи ћилимова свакога вида и величине, чарапа, рукавица, пешкира, сукања, кецеља, зубуна, јастука, платна ланена и полусвилена, сукна, ћебета, шалова, тканица, подвезица, порхета и т. д. беше у врло великом броју и сваки ће се зачудити да је од тих лепих ствари било 235 комада. Свако поједино парче описивати држим да би било излишно зато налазим за нужно оне од тих ствари описати, које свакоме у очи падоше.“

После тога следе описи најлепших изложбених експоната у Одељку рукотворина, које су све српске жене израдиле и изложиле. Јер њихове вредне руке у доба наше тадашње, претежно натуралне привреде највећим су делом Србију одевале и снабдевале текстилом. Шездесетих година, наиме, индустрија у њој још није била развијена. Сем војних предузећа, ручних млинова, пивара и рудничких топионица радиле су само једна чојара и једна сукнара у Топчидеру. Нешто индустријске робе увозило се за потребе малобројног грађанства. Занатлије су учествовале у привреди земље само с неколико постотака. Међу њима минималан број терзија и абаџија израђивао је одећу имућнијем свету.

Но, мада изложбени референт није штедео речи у хвали женских рукотворина, на првој изложби оне добијају сразмерно мало награда. Образложење ове строгости критеријума према женама, изложено у поменутоме *Извештају*, уједно указује и на смернице привредне политике тадашње Србије. „Нека се читалац овог *Извештаја* узевши у обзир множину изложених рукотворина, ни најмање не чуди, ако види, сразмерно другим производима, овде мање награда. Ово је зато што је награђивачки одбор само оне лепе рукотворине наградио, које су не само у Србији урађене, него и за израду употребљен материјал морао је производ српски бити“ — објашњава писац *Извештаја*, вероватно секретар Друштва др Ђорђе Радић. Јер његов опширни извештај са изложбе објављен је и у посебном издању Друштва за пољску привреду 1870. г.

На II излогу земаљских пољско-привредних производа и рукотворина, одржаном септембра 1871. г. у Топчидеру, на-

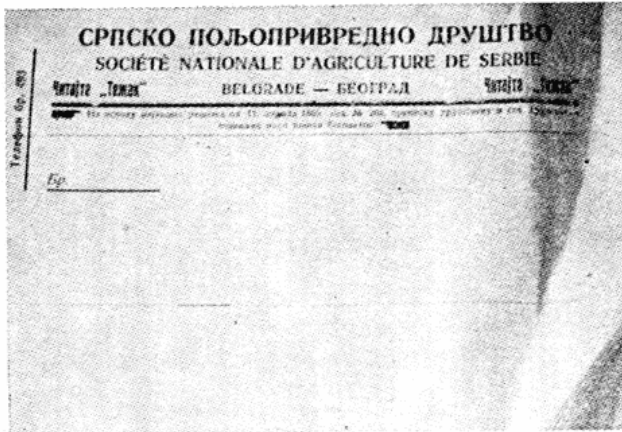

Сл. 1. — Коста Таушановић

Fig. 1. — Kosta Taušanović

грађено је 28 жена, које сада још масовније иступају. У односу на свега 142 издате награде, намењене првенствено пољопривредним произвођачима, а тек онда рукотворинама, број награда је сразмерно велик. Већину награда добијају изразито женски радови: свила и ланено платно, ћилимови, хаљине, чаршави, јастуци, зубуни, кецеље, тканице, пешкир, бошчалук, вештачко — художествено — цвеће. Међутим, жене сада добијају награде и за пољопривредне производе, и то: две за воће (жена председника Друштва др Милована Спасића и једнога одборника) две за лан, једна за гуску, а једна сељанка удова чак за два вола.

У Програму за трећу изложбу Друштва за пољску привреду, одржану септембра 1872. г. у Крагујевцу, посебно се истичу награде намењене женским рукотворинама: 10 кутија са разним прибором за женске радове, поред похвалница и награда у новцу. И сада, као и на ранијој изложби, жене односе око петину награда, 25 на свега 133, и то искључиво за ручне радове као:

Сл. 2. — Факсимил коверта Српског пољопривредног друштва

Fig. 2. — Faximilé de l'enveloppe de la Société agricole Serbe

кецеље, ћилиме, чарапе, рукавице, мараме, хаљине, тканице, појасеве, фланел, свилу, сукно, јастук, чаршав, платно, сицаде, ћебе. Број изложених предмета на прве две изложбе био је мањи од хиљаде, а на последње две премашао је две хиљаде.

На четвртој изложби Друштва у том периоду, одржаној септембра 1874. г. у Топчидеру, жене суделују приближно с истим постотком награда, 23 на 140 у свему, мада се у изложбеном програму у области рукотворина сада тежиште ставља на професионално занатске производе. Вредно је, међутим, подвући да су и овом приликом две жене награђене и за ратарске производе, и то за овас и за кудељно семе.

Награде које су жене добијале за изложене радове биле су најчешће у новцу и износиле су од један до шест цесарских дуката, према процењеној вредности и броју изложених предмета. Сем дуката додељиване су и похвалнице, као и кутије с прибором за ручне радове. Међутим, жене које су излагале пољопривредне производе награђиване су као и остали произвођачи савременим пољопривредним алатом, који је Друштво за пољску привреду на овај начин пропагирало. Тако су добивале баштенско оруђе, круњачу, трлицу, косу, па чак и плуг.

Социолошки није могуће у потпуности приказати друштвени профил награђених жена, јер су у извештајима и наградама већином наведена само њихова имена, и то, одговарајући схватањима тадашњег времена, не самостално, него с патријархалном породичном одредницом својинског односа: „жена или мати тог и тог“. Највећи део награђених жена је из унутрашњости, али их има доста и из Београда. Међу њима је

известан постотак сељанки, затим жена функционера Друштва за пољску привреду, понека жена свештеника, официра, занатлије, лекара, учитељице Више женске школе и основних школа и ученице.

Друштво за пољску привреду, на жалост, следећих година, услед несташнице средстава, више не приређује изложбе. Поново ће их приређивати тек деведесетих година, измењене и по обиму и по производима и по излагачима. Оне ће бити локалног значаја, организоване по разним местима унутрашњости, и то редовно сточарске, зависно од тадашњих привредних прилика, нарочито ради потреба извоза. Од 1897. године Друштво ће у своме дому у Београду одржавати редовне јесење изложбе воћа, поврћа и других пољопривредних производа. Ове изложбе међутим, немају значаја за нашу тему.

Први спонтани масовни иступ жена у привреди Србије седамдесетих година није остао без одјека. Јавно признање вредности њиховога рада у виду награда, а самим тим и његово незванично изједначење с мушким радом скренуло је пажњу напредне јавности ка слободоумнијем схватању женских права и потреба.

Већ годину дана по последњој изложби, 1875. г. оснива се у Београду Женско друштво, чији је један од задатака, оснивање женске радничке школе, спроведен у дело 1879. године. Ова школа пружала је нашој женској омладини, нарочито сиромашнијој, из социјално угрожених класа, не само систематска знања него и радне квалификације управо из области женске домаће радности шивења, веза, ткања, плетења — коју су изложбе Друштва за пољску привреду први пут изнеле на видело свету.

Базар, такође установа Женскога друштва, вршио је продају радова школских питомица и њихову пропаганду у земљи и иностранству. Лист „Домаћица“, орган Женског друштва, постао је гласило ових жена пионира наше привреде. Оснивањем низа подружница Женскога друштва, радничке школе отварају се током следећих година и у унутрашњости Србије. Као дугогодишња председница Женског друштва, Катарина Миловук је и овде, у борби жена за бољи положај у друштву, један од најжаслужнијих пионира.

Каснијих година жене Србије постепено све више продиру у јавни живот, пре свега као учитељице, и као друштвене, културне и здравствене раднице. Но управо у пољопривреди, где су одувек као незнате партнерке човекове радиле с њиме најтеже сељачке послове, оне остају у позадини. Средње и ниже пољопривредне школе,

Сл. 3. — Др. Марко Лeko, председник Друштва

Fig. 3. — Le Dr. Marko Leko, président de la Société

осниване током друге половине XIX века у Пожаревцу, Краљеву, Букову и Шапцу, посећују само младићи. Међу сарадницима најстаријег и најугледнијег стручног листа пољопривреде Србије „Тежака“, поменутог органа Друштва за пољску привреду, основаног 1869. г., деценијама не налазимо ни на једно женско име.

Тек 1890. г. појављује се у „Тежаку“, као први скроман и бојажљив стручно-пропагандни иступ наших жена у пољопривреди, области изразито мушке делатности по схватању тадашњег времена, један превод из вођарства с потписом „Анђелија учитељица“. Убрзо потом библиографија српске књиге бележи и један пчеларски приручник, *Практичан пчелар*, у издању жене Милеве Периновићке. Исти приручник, додуше, добија у „Тежаку“ врло оштру и неповољну критику.

Независно од иницијативе и продора самих жена у привреду, Друштво за пољску привреду, од осамдесетих година с називом Српско пољопривредно друштво, у својој све јачој и све свестранијој акцији на просвећивању села не мимоилази ни жене. Заузимајући се од самог почетка нарочито за стварање пољопривредних школа као те-

меља унапређења пољопривреде, Друштво у ову акцију почиње укључивати и жене. У „Тежаку“, гласилу Друштва, сада већ наилазимо и на написе посвећене управо потреби бољег образовања женске сеоске омладине.

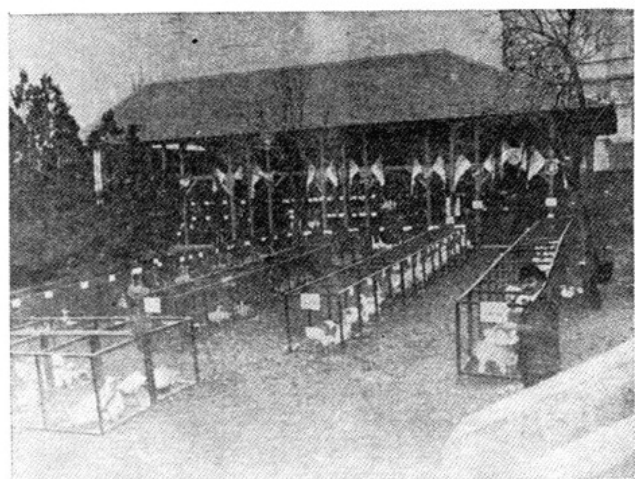
Важност жена у нашој напредној пољопривреди чланак с потписом Вукашин, објављен 1890. г. у „Тежаку“, написан је у том смислу. У њему се скреће пажња на упућивање жена у савремено живинарство. У чланку *О ручним радовима*, од учитеља Савка Кучпарића, објављеном у истом листу следеће, 1891. г., аутор се залаже за женске радничке школе и изложбе женских ручних радова, истичући њихов привредни значај.

У својој рубрици „Гласник“, посвећеној актуелним вестима из пољопривреде, „Тежак“ 1893. г. обавештава јавност о одласку у Праг на специјализацију шест одличних ученица Радничке школе, које је тамо упутило, као своје питомице, Министарство народне привреде. Појава жена у „Гласнику“ указује на једну од најранијих њихових стручних афирмација у пољопривреди.

Напис *Спрема женскиња у Шведској за млекарски посао*, објављен те исте године у „Тежаку“, пропагира потребу женских пољопривредних школа у Србији. Јер у чланку је говор не само о потреби да се жене упуте у савремено млекарство, него и у књиговодство и друге нужне дисциплине, односно о потреби њиховог солидног средњег стручног образовања. У трећој деценији рада нижих и средњих мушких пољопривредних школа, најзад је стекло актуелност и питање женске средње привредне спреме.

Сл. 4. — Живинарска изложба Друштва за пољску привреду из 1905. године

Fig. 4. — Exposition de la volaille de la Société de l'économie rurale en 1906

У последњем годишту „Тежака“, крајем века, 1899. г., објављују се два рада посвећена женама, и то сада већ на почасноме месту, као уводници. Јер први написи о њима десет година раније, из 1890. и 1891. г., добијали су простор једва у подлистку. Ово унапређење очигледно показује колико је, за непуну деценију, порастао значај који се женском питању придавао у привредним круговима Србије.

Данас, у социјализму, када се наша жена раме уз раме са човеком бори за бољи живот свога народа у свим друштвеним областима, политичкој, привредној, културној и уметничкој, поучан је осврт уназад. Он показује колико је био у патријархал-

ној средини Србије спор и мукотрпан сваки корак ка садашњици, коју утолико више треба ценити. Овакав осврт истодобно нам налаже да одамо признање напредним духовима прошлости, учлањеним у Српско пољопривредно друштво, међу које убрајамо плејаду наших истакнутих научника и политичара, као Адама Богосављевића, Симу Лозанчића, Марка Лека, Рашу Милошевића, Косту Таушановића и друге, односно сараднике „Тежака“ Драг. Лапчевића, др Јована-Батута, Васу Пелагића, др Ђорђа Радића и њима сличне градитеље културе наше земље. Јер у склопу опште тежње за њеним унапређењем они својом делатношћу нису ни жене занемарили.

ЛИТЕРАТУРА

- Важност жена у нашој народној привреди. Тежак 1890, 14 и 15. С потписом Вукашин. Др. Н. Вучо, Привредна историја Србије, Београд, 1955.
- П. Димитријевић-Стошић, *Посела у староме Београду*, Београд 1965.
- Домаћица, Тежак, 1899, 34.
- Жена у домаћем животу, Тежак, 1899, 26.
- Извештај, Тежак 1870, бр. 21—24, 245—260.
- Извештај о IV излогу земаљских производа и домаћих рукотворина, Београд 1875.
- Ж. П. Јовановић, *Катарина Миловук*, Политика 1964, I XI 18, 214.
- К вођарству, Тежак 1890, 14. С потписом Анђелија учитељица.
- С. Кучпарић, *О ручним женским радовима*, Тежак 1891, 14 и 15.
- П. Лебл-Албала, *Развој универзитетског образовања наших жена*, Београд 1930.
- Г. Матић, *Каквим ћемо средствима подићи нашу пољопривреду*, Тежак 1870, 13.
- Награде, Тежак, 1871, 23.
- Награде, Тежак 1872, 23.
- Обзнана, Тежак, 1870, 19.
- П. Периновић, *Практични пчелар за свакога и почетнике*, Београд 1893.
- Питомице за женске радове, Тежак 1893, 37.
- Позив, Тежак, 1870, 19.
- Програм, Тежак 1872, 23.
- Програм, Тежак, 1874, 10.
- Др. Ђ. Радић, *Извештај о првом излогу пољских производа*, Београд 1870.
- Спрема женскиња у Шведској за млекарски посао, Тежак 1893, 51—52.
- Др. О. Срдановић-Бараћ, *Библиографија Српске пољопривредне књиге Србије и Војводине у XIX веку*, Београд, 1965.
- Др. О. Срдановић-Бараћ, *Жене у библиографији Стојана Новаковића*, Библиотекар 1962, 2.
- Др. О. Срдановић-Бараћ, *Улога Српског пољопривредног друштва и „Тежака“ у развоју пољопривреде Србије до првога светског рата*, докторска дисертација, одбрањена новембра 1965 (рукопис).
- Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија I—IV. Horvatsko-slavonsko gospodarsko društvo*, Правила из 1841. г.

UNE MANIFESTATION ECONOMIQUE IMPORTANTE DES FEMMES SERBES AU XIXe SIECLE

Dr Olga Srdanović-Barać

L'introduction de la communication parle de la situation en Serbie des années soixante. L'aperçu de la formation du Parti Libéral et de son programme acorde une attention particulière à l'organisation de la Jeunesse Serbe Unie grâce à l'influence des idées libérales et

des libéraux de Serbie. Les buts de la Jeunesse étaient de ranimer les divers domaines de la vie du peuple en indiquant des moyens d'améliorer sa situation matérielle. Ces buts ont donc orienté l'attention des milieux culturels Serbes sur le folklore — ses objets d'art et sa littérature.

C'est à cette époque que le Prince Michel déploie l'activité, en vue de la formation d'une alliance des pays balkaniques ayant pour but la libération définitive des Turcs et le retrait des troupes turques stationnés dans les villes serbes. Cette activité fut un stimulant puissant du développement culturel et économique du pays. Et un peu plus tard Svetozar Marković, le premier socialiste de Serbie, commence son activité.

Tous ces événements se reflètent favorablement sur des femmes, confinées alors dans le cercle de la famille par les conceptions patriarcales. En 1863 la première Ecole Supérieure de Filles est ouverte à Belgrade, (d'autres sont ensuite inaugurées en province). Cette école élève le niveau d'enseignement donné aux femmes et prépare les premières institutrices. Les premiers manuels d'un auteur — femme apparaissent, il s'agit de «Pédagogie» et «Méthode» de Katarina Milovuk. Jusqu'alors les femmes ne faisaient que de timides tentatives littéraires dans la presse. Les années soixante-dix verront quelques jeunes filles s'inscrire au lycée et puis les femmes accéderont à l'enseignement supérieur chez nous ou à l'étranger.

Les événements politiques précités créent un climat favorable à la formation de la Société pour l'Economie Rurale, devenue plus tard la Société Serbe Agronomique sous la présidence du dr. Milovan Spasić, L'activité de la Société était orientée sur l'étude et la promotion de l'agriculture et sur des éditions et publications professionnelles. De 1870 à 1874 la Société aura organisé à Belgrade et Kragujevac quatre expositions des produits agricoles et des objets folkloriques. Ces expositions, premières du genre dans l'histoire de la Serbie, représentaient un événement à l'époque et les plus hautes personnalités en Serbie ne manquèrent pas leurs inau-

gurations. Ces expositions étaient surtout agricoles, mais la partie des textiles et objets folkloriques était due aux femmes. Les femmes y exposaient aussi bien des matières premières telles que lin, chanvre, soie naturelle, coton, laine que des étoffes et produits manufacturées — toiles, drap, couvertures, serviettes, tapis, jupes, gilets, tabliers, taies d'oreiller, chaussettes, gants etc. Les femmes ont obtenu une proportion relativement importante des prix — sur 140 prix décernés à cette exposition les femmes en ont eu une dizaine. Ces prix sont en espèces ou bien des nécessaires de travail. Les produits agricoles ont obtenu des prix en espèces ou bien des outils agricoles.

La Société Serbe d'Agronomie n'a pas organisé d'autres expositions, mais cette manifestation en masse de nos femmes a eu un écho considérable. En 1879 la Société Féminine organise la première Ecole Ouvrière pour femmes, d'abord à Belgrade et plus tard en province aussi. Les femmes entrent de plus en plus dans la vie publique surtout en tant qu'institutrices, mais dans le domaine de la santé aussi. Le «Paysan», organe de la Société Serbe d'Agronomie, ouvre la discussion — vers la fin du XIXe siècle — sur la nécessité de donner aux femmes l'enseignement agronomique supérieur. Pourtant la publication n'a qu'une seule femme dans sa rédaction — c'est l'institutrice Andjelija.

La conclusion de l'article souligne le mérite des hommes progressistes dans la lutte pour la promotion sociale de la femme en Serbie et en particulier de la Société Serbe d'Agronomie avec ses membres, savants et hommes politiques éminents, tels que Josif Pančić, Sima Lozanić, Marko Leko, Adam Bogosavljević, Djordje Radić, Raša Milošević etc.

